

Ústřední výbor fyzikální olympiády České republiky

Praktická úloha celostátního kola 46. ročníku FO

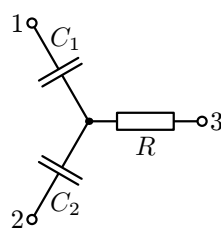
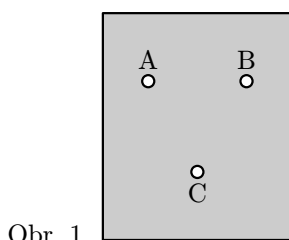
Hradec Králové 2005

Černá skříňka

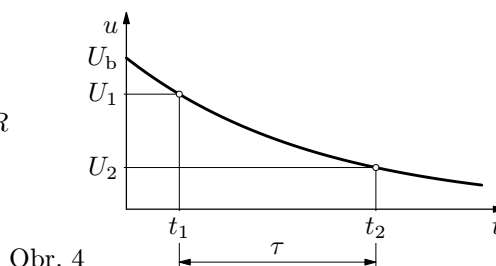
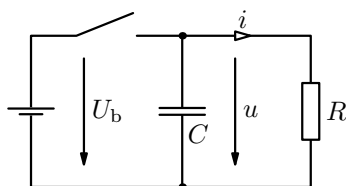
Pomůcky: černá skříňka, plochá baterie, digitální voltmetr se vstupním odporem $10\text{ M}\Omega$, destička s propojenými zdičkami, spojovací vodiče

Zadání úlohy: V černé skříňce s třemi zdičkami A, B, C (obr. 1) jsou umístěny dva kondenzátory o kapacitách C_1 , C_2 , přičemž $C_1 < C_2$, a rezistor o odporu R zapojené do hvězdy (obr. 2). Pořadí, v jakém jsou vývody 1, 2, 3 připojeny ke zdičkám A, B, C, neznáme. S uvedenými pomůckami

- určete, ke kterým zdičkám jsou připojeny kondenzátory a ke které je připojen rezistor,
- určete kapacity obou kondenzátorů a odpor rezistoru.

Teorie: Nabijeme-li kondenzátor o kapacitě C , ke kterému je paralelně připojen rezistor o odporu R , ze stejnosměrného zdroje o svorkovém napětí U_b a pak zdroj odpojíme (obr. 3), bude se kondenzátor přes rezistor vybíjet a jeho okamžité napětí u se bude zmenšovat (obr. 4).

Během vybíjení platí

$$dq = -i dt,$$

kde q je okamžitý náboj na kondenzátoru a i okamžitý proud v obvodu. Z toho plyne pro okamžité napětí u na kondenzátoru diferenciální rovnice

$$C du = -\frac{u}{R} dt, \quad (1)$$

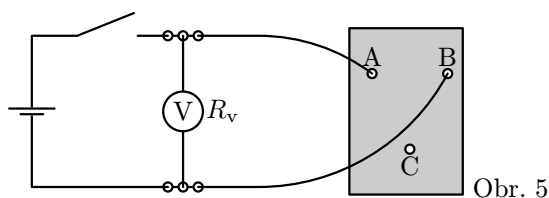
jejímž řešením při počátečních podmínkách $t = 0$, $u = U_b$ je funkce

$$u = U_b e^{-\frac{t}{RC}} = U_b e^{-\frac{t}{\tau}}. \quad (2)$$

Veličina $\tau = RC$ se nazývá *časová konstanta* obvodu. Pro okamžité hodnoty napětí kondenzátoru v čase t_1 a v čase $t_2 = t_1 + \tau$ platí

$$\frac{U_1}{U_2} = \frac{U_b e^{-\frac{t_1}{\tau}}}{U_b e^{-\frac{t_1+\tau}{\tau}}} = \frac{e^{-\frac{t_1}{\tau}}}{e^{-\left(\frac{t_1}{\tau}+1\right)}} = e \doteq 2,718. \quad (3)$$

Praktická část: Vlastní měření uskutečníme v zapojení podle obr. 5. K voltmetru o známém vstupním odporu $R_v = 10,0 \text{ M}\Omega$, na kterém nastavíte stejnosměrný rozsah 20 V, připojte paralelně plochou baterii a černou skříňku pomocí zdířek A, B. Po chvíli baterii odpojte a se stopkami v ruce sledujte časový průběh poklesu napětí voltmetru. Totéž zopakujte pro kombinace zdířek B, C a A, C.

Teoretické úkoly:

- a) Zdůvodněte, proč pokles napětí voltmetru bude ve všech třech případech probíhat podle vztahu

$$u_v = U_0 e^{-\frac{t}{\tau_i}}, \quad (4)$$

kde U_0 je napětí voltmetru v okamžiku odpojení baterie a τ_i časová konstanta daného obvodu. Zvolme označení:

- $\tau_1 \dots$ je připojen rezistor a kondenzátor C_1 ,
- $\tau_2 \dots$ je připojen rezistor a kondenzátor C_2 ,
- $\tau_3 \dots$ jsou připojeny oba kondenzátory.

Vyjádřete časové konstanty τ_1, τ_2, τ_3 pomocí veličin R_v, R, C_1 a C_2 .

- b) Stanovte kritéria, podle kterých poznáte, ke které zdírce černé skříňky je připojen rezistor.
- c) Odvoďte vztahy, pomocí kterých z časových konstant τ_1, τ_2, τ_3 a odporu voltmetru R_v vypočítáme odpor R rezistoru a kapacity C_1 a C_2 kondenzátorů v černé skříňce.

Praktické úkoly:

- d) Změřte časové konstanty τ_1, τ_2, τ_3 . Využijte přitom vztah (3). Zvolte napětí U_1 , při jehož dosažení spustíte stopky a vypočítejte příslušné napětí U_2 , při jehož dosažení stopky zastavíte. Pro každou kombinaci zdírek měření desetkrát opakujte, výsledky zapište do tabulky, určete jejich aritmetický průměr a mezní chybu aritmetického průměru.
- e) Pomocí vztahů odvozených v úkolu c) vypočítejte odpor R rezistoru a kapacity C_1, C_2 obou kondenzátorů.
- f) Určete, ke kterým zdírkám jsou jednotlivé součástky připojeny.
- g) Odhadněte mezní chyby vypočítaných veličin R, C_1 a C_2 . Zadanou hodnotu odporu R_v voltmetru berte jako přesnou.
Návod: Horní a dolní meze vypočtených veličin můžete získat vhodným dosazením horních a dolních mezí změřených časových konstant do vzorců odvozených v úkolu c).